

MOHAI V. LAJOS

ROMOK FÖLÉ FORMÁLT KÖLTŐISÉG

Krúdy Gyula elbeszélései

SZEMI

Mészöly Miklós mondja Krúdy művészetéről *A tágasság iskolájában* (Érintések, I/A, Krúdy-Proust): „Nem tudni pontosan, hogy Krúdy mit hol ír: ez szinte hitelesebb olvasói közeledés a világához, mint pontosan tudni. Mindenütt írja.” Eddig Mészöly, akinek gondolatát megszívlelendőnek érzem e rövid dolgozat elején; aki ugyanis Krúdyt csak valamennyire is ismeri, tudhatja: minden válogatás – legyen bár pedáns és szakszerű – elsődlegesen *találkozás* a Krúdy-világban, mégpedig oly módon, hogy a kényszerű elhagyás nem feltétlenül kirekesztés egyúttal, hanem önkorlátozó parancs, mesterséges karám, szerencsés esetben irodalomtörténeti amputáció nélkül. Mára a legszélesebb panorámára húzható szét a Krúdy-féle novellavilág, minden közölhető tőle, ami korábban tiltott tárgy volt, zárolt kiadványok tárába való; személy szerint ezért is sajnálom, hogy Barta András *akkor* volt kénytelen anyagát lezárni, amidőn tartották még hídfőállásukat a politikai korlátozó motívumok. Így a *Vérző Magyarországon* (1920) helyet kapott híres szöveg értelemszerűen itt nem szerepelhet, pedig hézagpótló szövegeközlés lehetett volna. Ezért azonban nemcsak a könyv válogatója a hibás, a Szépirodalmi Könyvkiadó is alaposan elmarasztalható. Különösen ha fölidézzük, hogy ugyanabban az esztendőben látott napvilágot, ugyancsak a Szépirodalminál Kosztolányi *Nyelv és lélekjének* immáron minden részletében teljes, az otromba elhagyások graifkai jelzéseitől mentesített szövege, végre. Persze, szükségszerűen érzek csalódottságot és ürességet a Krúdy kiadás esetében. Lehet, hogy *Az utolsó garabonciás* (erről az alig-alig ismert *kíváló* elbeszélésről van szó) művészi tökéletesség tekintetében nem üti meg Krúdy maradandó elbeszéléseinek magasságát, ám rendkívül jellemző alkotása írójának, így föltehetőleg egy elkövetkező válogatásból már nem szorulna ki. Mindezenre *azért* a kiadó valamivel rugalmasabb lehetett volna e mostani közlés tekintetében is.

De térjünk vissza a szövegekhez, Krúdy rövid történeteinek világához. Mi az, amit Krúdy *mindenütt ír?* Igaz-e, hogy mindazt amit az életről, a történelemtől tud, azt irodalomra álmódja rá. Rendszerező áttekintés helyett madártávlatból közelítünk Krúdyhoz, ám helyzetünk így sem irigylendő.

A műfaj, a rövid történet, az anekdotikus szerkezetű elbeszélés, a tárcsa, tágabban tehát a *művészi elbeszélés* válfajai, módosulásai, nem válhattak Krúdy kezén oly közvetlen kritikai eszközzé a Ferenc József-i korral szemben, mint hírlapi prózájának alapmondattai. Ezek közül kettőt érdemes idézni, Krúdy erkölcsi helyzetét is megjelenítve általuk: „*Magyarországon vagyunk, mindenki úgy hamisíthatja a történelmet, ahogy akarja.*” Kérdésem: túlzás gyanánt futhatott-e hát a tolla alá (mint Adyt leszámítva irodalmunk bármelyik más óriásának esetében joggal gondolhatnánk), hogy „*meg kell semmisíteni Magyarország történetét 1867 óta?*” Vajon nem önfelszámoló gesztus-e Krúdy részéről a világháború következményeit látva, saját világképét illetően, ez a lehetőség, hiszen ő elválaszthatatlanul hozzánőtt ahhoz a korhoz, amelyet itt, az idézett részletekben káromol. Tudjuk, írásművészetének kondíciója származik belőle, minden, ami különösség benne, látvány és rejtettség, prófécia és émelyítő vonás, lényege szerint élet és halál, a „szent hazának képe” és a pusztulás. Minden, ami ő, minden, ami nélkül nem tud megenni. Ezt éppen Trianon utáni novellisztikája bizonyítja irodalomtörténetileg és lélektanilag.

Nem vitás, hogy Krúdy a Ferenc József-i kor írója, ezért helyét az Osztrák-Magyar Monarchia művészetében kell kijelölni, annál is inkább, mivel ami elsajátítható és megtapasztalható volt korának Magyarországon (így a Monarchiában), azt nyírségi őseinek negy-

vennyolcas tradíciójánál fogva is, sőt attól egyáltalán nem függetlenül, átszűrte magán. Pontos Baránszky-Jób László jellemzése: „Úgy otthona Krúdynak a múlt, hogy ő abban már nem lakhatik”. Ehhez mást hozzátenni kritikusi szépelgés lenne, merő redundancia.

Krúdy rövid történeteinek hangneme, jelképrendszere, bizonytalan nosztalgiákkal színezett (és gyakorta nosztalgiákhoz odaláncolt) alakjai a századforduló paradigmaticus írójának mutatják, nem tekinthető ezért feltűnőnek, hogy ez a korszak játszik tematikailag is kulcsszerepet egész pályáján. A szörnyű háború, a kettő orradalom és Trianon azonban természetesen még maradandó és elfekélyesülő nyomot benne, a vesztesség fölött érzett kábultság pedig alkalmat nyújt neki, hogy átvilágítsa korábbi, még inkább gyanútlan, mint keserű magatartását a „századfordulós” érzésvilággal szemben. Az egyszerűség kedvéért nevezem így ezt a tipikus vegyületet, mely a művelt európaiságot és a lompos provincializmust egyszerre ötvözte magába.

Krúdy 1914 előtti prózáját jobbra azzal az előfeltétellel lehet elolvasni, hogy olyan világról talál ki történeteket az író, amelyet Kosztolányi az *Esti Kornél* Ötödik fejezetében jellemezve úgy mutat be, mint „mikor még I. Ferenc József ült a trónon és Budapest kávéházaiiban csak különböző erényekhez, iskolákhoz szító modern költők tanyáztak”. Krúdy előszeretettel használt sablonjaival ez így is lefordítható: a félmúlt álomkódéba merült regényes alakok otthontalanul, se itt, se ott, hanem a szerelem és a halál mesgyéjén táncolva mutatkoznak, ez a történelemből kihullott dzsentri látványos csalása, a steril és formátlan dekadencia, de még az írói ábrázolás „szépségével” mindezt ellentételezni lehetett, oda lehetett még szórítani a hulló életformák művelődéstörténeti, érzelmi sablonjai közé, a Jókai és Mikszáth hagyomány (némielég másított) őszai hangulatvilágításával. Persze, van kísérlet, mégpedig eredeti és radikális közben. Csak a rövid prózájának maradványai, az 1911-től karaktérré öltő Szindbád; de ennek fejtegetése külön fejezet volna.

Itt és most a változás 1920-tól kelteződik; Krúdy ekkortól már nem hagyja elcsábíthatni magát: a Ferenc József-i korról immár visszatekintéssel nyilvánít véleményt. Ez a művészi gesztus épp mássága következtében illeszkedik szinte mérnöki precizitással a korábbi ábrázolási metódushoz: illúzió és varázslat mellé kifosztottság és tragikum társul, a múlt idők aranykódének szitalása átlódul szinte a megfogható anyagszerűség, a vastagság és a naturalisztikus érzékletesség megjelenítésébe. A változást hamisítatlanul jellemző novellatípusának példái az *Isten veletek, ti boldok! Vendelinek!*, *A pincér álma*, *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*.

Történet szemléletének gyökeres fordulatát egy olyan novellán mutatnám be, amely teljes mértékben őrzi Krúdy első két évtizedének minden formaszervező jellegzetességét, mégis már egy megváltozott szemlélet jegyében ragadja meg, ekként állítja *elénk* a történelmet. Közül van ez a Krúdy szöveg a bálványromboláshoz, noha természete szerint más. A *Harras Rudolf közkatonája egyik története* olvasható úgy is, mint a monarchikus örökségtől való függetlenedés példája, sőt ha erősebben megnyomnánk a ceruzánkat, attól sem járnánk messze, hogy leírjuk: itt már a Ferenc József-i korról való leszámolás mondatja el az íróval ezt a páratlan finomsággal kimunkált történetet. (Mint ilyen is, kivételes minőség Krúdy pályáján.) Mondjuk el róla: a leggazdaságosabb Krúdy-művek közé tartozik, a tömörítő ábrázolás és megjelenítés megismételhetetlen iskolapéldája. Kevés formáltabb írása van Krúdynak ennél; a képi jelleg csupa jelzést implikál, ami nem okoz könnyebbséget, mégsem ütvesztő. Nincs történetileg pontosítható időszerkezete, de tudjuk, hogy mikor eshet meg a közkatonája története. Ez a novella, szinte minden pontján kapcsolódik Krúdy életművének alapszövegéhez – ezért is tulajdonítható koncentrált jelentés neki. Nincs meg benne a Ferenc József-i nosztalgia már: a máz és a lakk, a festék a kultikus király korábbi idealisztikus képéről lepattogzott, csak a vászon érdes szövése látszik, durván, komoran: „Vérrel, korommal, szénnel, késsel, foggal és körömmel számtalan élettörténet volt a börtön falára írva.” De a boldog öregember azt is odaírta: „Itt vót Ferenc József és Örszébet királyné. Nagyon jó vót.” Földoldhatatlan ellentmondásban van-e a két vélemény a fojtott hangulatú jergli lakójában, a vandorkatonában, aki oly sok alakváltozatával együtt, az író helyettesíti? Aligha. Viszont a romantika örökségének számító vagylagosság sem szembe-

tűnő vonás már – sem művészileg, sem a világszemlélet oldaláról. Krúdy nem felel hamis nosztalgiával, inkább az olvasóra bizza rá, döntsön ő. (Mégegyszer: ne feledjük, hogy a novella 1920-ból való.) Az idézet, Harras Rudolf és a bolond börtönbeli néma párbeszédnek ideiktatása elkerülhetetlen: „Itt vót Ferenc Józsep és Örsébet királyné. Nagyon jó vót. A vándorkatona szerette volna megkérdezni, hogy mi volt: nagyon jó. De az öregemberrel nemigen lehetett beszélni. Néhányszor ellovagolt a sárgára meszelt fal mellett, nyerített, combjait csapkodva lóháton üt. A holdvilág továbbvándorolt a jergliből. Alvó sötét lett.”

Úgy fogalmazok, hogy alvó sötét volt *akkor*, Krúdy elsüllyedt Magyarorszáján. Mindenesetre az ítélet, hogy Krúdy (most egész életművét számítva), hol tisztán artisztikusan, hol a rutin és a mesterkélttség holtvágányán eltolta volna életművét a történelmi valóságtól, nem helytálló. Prózáírása romok fölé formált költőiség; olyan író megnyilvánulása, aki szabadságának tüntető tudatában mesélt az életről, összetákolt koncepciók abroncsa nélkül, természetesen, mint aki szívesen megszabadulna attól, amit cipel.